

Т. Мірончук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
І. Полонська
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Н.Одарчук
Волинський національний університет імені Лесі Українки

ПОБУТОВИЙ АНГЛОМОВНИЙ ДИСКУРС ВИПРАВДАННЯ У ПЛОЩИНІ МІЖСУБ'ЄКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У статті зосереджено увагу на соціопараметрах дискурсу виправдання, описується характер екстралінгвальної ситуації звинувачення-виправдання, визначається місце побутового дискурсу виправдання в міжсуб'єктній взаємодії, подається характеристика дискурсу виправдання за складовими Принципу Кооперації Грайса.

The article focuses on social characteristics of the justification discourse, describes the nature of the pre-verbal setting for the accusation-justification frame, identifies the niche of the genre justification in interpersonal communication, and lists its basic features viewed through Grice's Cooperative Principle.

Сучасні тенденції розвитку лінгвістики і суміжних з нею дисциплін характеризуються посиленою увагою дослідників до проблем мовленнєвої взаємодії, закономірностей розгортання діалогів/ дискурсів, характеру вербальної та невербальної поведінки комунікантів[2; 10; 11; 21]. Прагматичний напрям у сучасній лінгвістиці призвів до появи великої кількості дослідницьких робіт, присвячених соціальному аспекту дискурсів [4; 8; 12; 17], з яким пов'язувалась можливість вирішення лінгвістичних проблем унісонних/ неунісонних діалогів [1; 22], гармонізації/ дисгармонізації міжособистісної взаємодії [20; 24]. Названі автори одностайні у визначенні спілкування особливим різновидом діяльності, в ході якої відбувається обмін не лише предметною, а й соціальною (мета-) інформацією.

Показовими у плані наявності соціального змісту й на часі з позицій дослідження питомої ваги предметно-логічної та фонові інформації є побутові дискурси виправдання, як здійснювана вербальними та невербальними засобами комунікативна дія невизнання обвинувачень. Об'єктом вивчення цієї статті є дискурси виправдання побутового жанру комунікації. Предметом дослідження виступатимуть фактори екстралінгвальної ситуації та соціолінгвальні параметри, що ними визначається та закріплюється місце дискурсів виправдання у площині фатичної комунікації. У ході вивчення статтею переслідуються завдання обґрунтувати переважання фатичного (соціального) чинника у змістовій структурі побутових дискурсів виправдання, встановити обумовленість і спричиненість ситуації звинувачення-виправдання екстралінгвальними факторами, що забезпечують дискурсам

виправдання дезиративну семантику, та виявити параметри, за якими дискурси виправдання визначаються як такі, що належать до сфери міжособистісних комунікацій.

Спілкування є не лише процесом пізнання, який націлений на добування раціональної інформації, але, як уже зазначалося, й процесом соціальної/ міжсуб'єктної взаємодії [12: 49; 17: 9] комунікантів, що передбачає наявність двох планів комунікації: змістового та емоційного/ модального. Постулюється, що змістова сторона комунікації представлена трансактивним дискурсом, метою якого є передача предметної інформації чи повідомлення. Йому протистоїть інтерактивний дискурс, який виконує функцію регуляції міжособистісних стосунків [14: 69]. Виключна значимість для людини саме такої комунікативної взаємодії підтверджується тими фактами, що переважна більшість епізодів розмовного особистісно-орієнтованого спілкування (прикладом якого є також побутові дискурси виправдання) припадає на фатичне спілкування, характерною ознакою якого є спрямованість комунікативних дій співрозмовників, перш за все, на встановлення чи підтримання міжособистісного контакту [10: 128-130].

Лінгвісти по-різному підходять до ролі й важливості фатичної комунікації. Деякі вважають фатичну комунікацію порожніми бесідами, розмовами ні про що, без мети, або ж з розмитою метою. А. Цуї також наділяє цей вид спілкування набором негативних недиференційних ознак і визначає його як „розмови-уникання” [26: 116]. Однак існує й протилежна думка. Т. Г. Винокур [3: 15], наприклад, сутнісним для цього виду спілкування вважає актуалізацію позиції мовця щодо бажання / небажання не лише контакту, але й розв'язання практично-комунікативного завдання. Міжособистісні стосунки складають базовий компонент більшості жанрів спілкування, яким властиво виражати спосіб взаємодії. При цьому взаємовідносини виступають і як безпосередня мета спілкування, і як засіб досягнення комунікативної мети.

У науковій літературі стверджується [15: 134; 16: 12], що на інтерперсональному рівні фатичне спілкування – це те середовище, в якому виникає і розвивається мовна картина світу завдяки узгодженим / розузгодженим внескам комунікантів у „вічний діалог”. Саме фатичне мовлення виражає людину як мовну особистість „у творчому ракурсі”, вважає Т. Г. Винокур [3: 14]. Авторка твердить, що, якщо в основі інформативного спілкування лежить потреба індивіда в певній інформації, отримання якої дозволяє йому відчувати себе повноцінним членом конкретного співтовариства, то через фатичне спілкування забезпечується комунікативна потреба в емоційному контакті [там само].

Стосовно побутових дискурсів виправдання необхідно зазначити, що їх соціальна складова домінує над раціональною, оскільки вони зумовлюються необхідністю не стільки доведення істини, чи відсутності провини за фактом, скільки потребою отримання підтримки з боку адресата (обвинувачувача) чи визнання вчинків обвинувачуваного

нормативними/ допустимими, що є суттю фатичності, т. б. забезпечення позитивного (а для обвинувачуваного — бенефактивного) оцінного тла міжсуб'єктної взаємодії. Аналізуючи ілюстративний матеріал, можна сказати, що алетична аргументація, представлена фактологічними аргументам, у побутових дискурсах виправдання поступається ірраціональній аргументації, якій притаманний маніпулятивно-персвазійний зміст. Фактологічна складова інформаційного простору у дискурсах виправдання побутового жанру відходить на задній план, а то й взагалі відсутня. Домінуючою ж у них є регулятивно-реляційна функція, що полягає не лише у демонстрації ставлення обвинувачуваного до обвинувачувача, втіленому в семантиці висловлення виправдання, а й у конверсаційній (на відміну від інституалізаційної чи канонічної, характерної юридично-нормативним дискурсам виправдання) моделі встановлення, зміни, керування і завершення соціального контакту між учасниками обвинувачувально-виправдовувальної інтеракції.

Прихильниками когнітивно-прагматичного підходу стверджується думка, що найважливішою передумовою здійснення акту мовленнєвого спілкування є когнітивна необхідність, яка включає інтенційність і бажання вступати в мовленнєвий контакт, тобто поява у мовця комунікативної потреби, задовольнити яку він може лише вступивши в мовленнєве спілкування [2; 5; 21]. Здійснюючи це, мовець заявляє про свої цілі й наміри, а його співрозмовник виказує свою міру готовності до участі в реалізації комунікативних намірів партнера. Така дословесна діяльність визначає оцінку мовцем своїх шансів отримати потрібну йому інформацію за реакцією від співрозмовника й прогнозує можливості створення зі співрозмовником загального інформаційно-прагматичного поля. Уже на довербальній стадії дискурси виправдання демонструють інтенційну ситуацію когнітивного дисонансу, коли розузгоджуються, а то й зіштовхуються наміри комунікантів (не поступитись звинуваченням з боку обвинувачувача, не визнати звинувачень з боку звинуваченого). Іntenційний стан непоступливого волевиявлення є першою підвалиною усієї екстралінгвальної ситуації звинувачення-виправдання.

Наголошуючи на інтенційності спілкування, С. Ф. Загер зазначає, що спілкування – це взаємообмін інформацією за допомогою засобів мови чи знакової системи взагалі, що ставить за мету вирішення певних релевантних когнітивно-практичних завдань [25: 16]. Приймаючи в цілому наведене трактування поняття спілкування, все ж варто зазначити, що в ньому не враховується той факт, що переважна більшість епізодів спілкування спрямована не на вирішення якихось раціонально-мислительних чи пізнавальних завдань, а на реалізацію базової комунікативної потреби в соціальному психологічному контакті. Тому з огляду на завдання вияву питомої ваги складових міжсуб'єктної взаємодії у дискурсі виправдання під спілкуванням буде розумітися процес обміну інформацією під час якого відбувається вплив на співрозмовника відповідно до комунікативної мети мовця.

Дослідники дискурсів стверджують, що вплив на співбесідника у ході спілкування може здійснюватися зміною акціонального стану співрозмовника, тобто через спонукання його до певних дій [8; 11; 18]; мовець також може переслідувати мету передачі співрозмовнику певного емоційного імпульсу, за допомогою якого планується довести його до конкретного емоційного стану (розчарування, образи, захоплення і т.п.) [6; 7] і, нарешті, як результат впливу може бути зміна когнітивного (інтелектуального, вольового) стану співрозмовника [9; 19]. Будучи персвазійно-маніпулятивними за когнітивною настановою, дискурси виправдання демонструють у цьому плані усі моделі здійснення впливу на обвинувачувача. Так, дискурси виправдання з адверсативною та пояснювальною аргументацією націлені на зміну інтелектуального стану обвинувачувача, перлокуцією яких є виправдання дій обвинувачуваного та доведення відсутності факту провини через залучення фактологічних аргументів:

“You want to talk to me about Dr. Kerrison’s alibi... Of course, it’s quite ridiculous that we should have to provide against a man so gentle, totally incapable of violence. He was certainly at home until after nine and I saw him again less than an hour later...” (James 1977: 326).

Дискурси виправдання з аргументацією неприйняття звинувачень демонструють високий рівень емоціогенності та інвективності, а відтак і високий ступінь здійснення психоемоційного та фізичного впливу на обвинувачувача. Такі дискурси націлені на зміну вольового чи емоційного стану обвинувачувача. Перлокуцією цих дискурсів є або домагання примусового скасування обвинувачень через тактики психоемоційного тиску чи взаємного звинувачення:

“You seem to take it for granted that I murdered my wife. It’s really too grotesque. What do you all take me for? A cinema hero? It’s such a damned stupidity! Haven’t you any conception of a civilized man’s mentality? Do I look the sort of man who’d go about slaughtering people? Do you suppose I was so insanely in love with you that I could commit any folly? When will you women understand that one isn’t insanely in love? I don’t know what the devil induced me to marry you. It was all damned stupid...” (Huxley 1967: 278-279)

або фізичного впливу на ґрунті агресії чи залякування:

— “I can hardly believe my own ears. Are you the new self appointed guardian angel for Joe Chapin?”

— “Keep your nose of where it doesn’t belong. You just go right on seeing the people as the able district attorney... because it will be your last opportunity to serve them. You may find yourself retiring to private practice at the end of your term and it isn’t what you want’ (O’Hara 1985: 348).

Відтак, соціальна природа дискурсів виправдання вбачається саме у здійсненні міжсуб’єктної взаємодії, у якій на перший план виступає критерій психологічної дистанції,

втілюваний у спробі обвинуваченого відновити втрачену довіру засобом комунікативного акту. Домінування соціального і пригніченість інформативного пласта змісту, що властиво фатичній інтеракції, є також вираженням вольового стану продуцента виправдання на невизнання адресованого йому обвинувачення.

Відомо, що функція фатичної комунікації полягає в породженні метасмислів, тобто невербальної інформації, супутньої змісту висловленого. Однією з характеристик метакомунікації є ступінь психологічного контакту, вимірюваний поняттями психологічної дистанції та контактності. У вузькому плані поняття контактності характеризує збіг, зближення або віддалення комунікативних перспектив і емоційних планів комунікантів. Концепт контактності є апіорною даністю фатичного спілкування, що реалізується потребою мовця у діалогічному способі вираження підтримки психоемоційного стану й стану свідомості [17:12].

Як зазначалось раніше, основною підвалиною, що спричиняє розгортання дискурсу виправдання в різних прагматичних площинах, є різна вихідна настанова комунікантів (на встановлення дисонансу чи пошук консонансу). Вона утілюється, відповідно, у моделях низького та високого порогу контактності і є оберненопропорційною величині психологічної дистанції комунікантів.

При першій моделі дискурсу виправдання, коли обвинувачувач демонструє високий ступінь недовіри до обвинувачуваного, а останній має перевагу рольового статусу психологічна дистанція велика. Обвинувачуваний продукує свій дискурс виправдання на основі вихідного неприйняття характеру міжособистісних стосунків, що провокує вольові мовленнєві вчинки чи дії, мета яких зберегти домінування “Я- образу” навіть через розрив системи відносин. Для цього обираються інвективні та контаміновані мовні засоби, які не лише є адресатуощімливими:

—“You know why she doesn’t want to marry you. It’s because she is in —“

—“Hush your mouth you drunken fool.” (Hammett 1985: 223)

а й запускають механізм руйнівної мовленнєвої інтеракції:

— “... (haughtily)... Listen! Will you pledge it or not?”

— “... if you attempt to start on me, I’ll choke you, do you hear?” (Durbridge 1961: 126).

При другій моделі на фоні нейтрального ставлення обвинувачувача і хиткості рольового статусу обвинувачуваного психологічна дистанція зменшується і обвинувачуваний вдається до концесивного й необразливого способу виправдовувального реагування, поступаючись домінуванням у діалозі:

—“I’ve made no accusation, but you’ll have to tell the detective from Scotland Yard...”

—“Mum! I can’t. It hasn’t got anything to do with the murder.” (James 1977: 225)

і разом приймаючи інтенційний стан обвинувачувача, через що реалізується інтенційна настанова на примирення і вибачення:

—“Why didn't you tell me? It might have occurred to you that it would be rather a shock to a girl to find out that her husband had lived for ten years with another girl and had three children.”

—“I couldn't expect you to understand. The circumstances here are peculiar. Five men out of six do it. I thought it would shock you and didn't want to lose you. You see I was most awfully in love with you. I am now darling. There was no reason that you should ever know... As soon as she found out that you knew nothing of it she began to blackmail me” (Maugham 1967: 165).

Ознаки контактності у побутових дискурсах виправдання виявляються у тому, що мовець (продуцент виправдання) реагує конфліктно чи неконфліктно не на денотативну ситуацію, а на прогнозовану перлокуцію, зумовлювану емоційним станом і позицією мовця стимулу (продуцента обвинувачення), співвідносячи її із власним емоційним станом. Намір виправдатися породжується мотивом недопуску критичних оцінок; його міра, як вираз внутрішньоособистісного стану самосвідомості мовця, є рушієм оформлення дискурсу виправдання у конфліктогенний чи конфліктозапобіжний тип. Аналіз ілюстративного матеріалу дозволяє відносити до конфліктогенних дискурсів виправдання ті, що засновуються на механізмі ірраціональної аргументації (фактично *adversus hominem*) з апелюванням до власного авторитету, сили, впливових органів:

“I haven't committed a crime, so you have no right to force yourself on me (James 1977: 327),

або помсти чи погрози:

— “You keep a civil tongue in your head: do you hear?”

— “Another syllable of your cheek sweetie, and I'll give you a hiding that'll keep you screaming for half an hour.” (Shaw 1952: 286).

Неконфліктогенними видаються ті дискурси виправдання, що засновуються на механізмі раціональної чи алетичної аргументації (*ad rem*) з апелюванням до легітимності, нормативності, допустимості вчинку:

“... We're losing money, because our equipment is outdated. If we could put in new cold type production —“

“—Absolutely not! The new equipment you want to put in would put our men out of work. And I have no intention of letting machinery throw the men out into the street (Sheldon 1997: 75),
або пояснювальних обставин:

—“You shouldn't have taken it (the gun). That was stealing.”

—“I did it to help you, to save you.” (Murdoch 1977: 289),

чи ірраціональної аргументації (*ad hominem*) з апелюванням до компромісу на основі комісивів (вибачення, запевнення, обіцянки):

“Ida, I swear it isn’t true... I’m in love with you. I got scared and got jealous, but I swear I didn’t mean what you thought I meant... Ida, please believe me ... and give me another chance” (Baldwin 1994: 169).

Отже, концепт контактності реалізується в інтерактивному режимі і передбачає, що кооперативний діалог протікає за схемою „спонукання” – „ратифікація”, а конфліктний – „спонукання” – „неприйняття”. Контент аналіз дискурсів виправдання засвідчує потенційну біполярність вектору взаємодії. В одних випадках він може бути націлений на антагонізацію стосунків (припинення розмови, розривання діалогу, розпалення ворожнечі через приниження співрозмовника, демонстрування своєї авторитарності) у разі вищості статусно-рольової позиції звинувачуваного чи інтенсивності іллокуції виправдання. У разі наявності в обвинувачуваного провини чи нижчого статусу, навіть за інтенсивності іллокуції звинувачення, вектор взаємодії спрямований на гармонізацію стосунків комунікантів, максимальне прагнення звинувачуваного підтримки контакту у зовні несприятливих умовах через пошук дипломатичного способу недопуску реалізації обвинувачувального наміру.

Нерівностатусність понять контактність і принцип кооперації, за яким перше є виявом бажання комунікантів взаємодіяти безвідносно настанов на дисонанс/ консонанс, тобто готовність підтримувати мовленнєвий контакт, а друге – виявом бажання комунікантів вести унісонний діалог, дозволяє вважати принцип кооперації похідним від глобального принципу контактності, як рушія взаємодії, і уможлиблює розглянути соціомотивованість природи дискурсу виправдання через призму принципу кооперації.

Трактування принципу кооперації, як одного з факторів недеструктивної комунікації, забезпечує мовленнєвому відрізку ефективність (за В. І. Виноградовим) чи успішність (за А. А. Леонтьєвим), і визначається параметрами інтенційності, результативності та нормативності [13: 74]. Тобто спілкування, аби вважатися успішним, має бути вмотивованим, переслідувати певну ціль, при цьому результат повинен збігатися з поставленою метою. Власне, рівень успішності комунікативного відрізка визначається за ступенем відповідності результату початковій меті. Успішність діалогу звинувачення-виправдання пов’язується не стільки з досягненням обвинувачуваного очікуваної перлокуції виправдання чи просто ствердженням своєї позиції вивищеності та авторитету, як досягненням взаємного порозуміння між обвинувачувачем та обвинувачуваним, т.б. прийняттям першим інтенційного стану другого. Тому, власне дискурс виправдання буде достатньо успішним для обвинувачуваного, коли досягається очікувана ним перлокуція виправдання, представлена актами пробачення, помилювання, визнання невинуватим з боку обвинувачувача. Ущімлено успішними можна вважати ті дискурси виправдання, у яких перлокуція виправдання забезпечується авторитаро фізичним ствердженням власної позиції чи правоти з боку обвинувачуваного.

Ефективність комунікативного відрізка з позиції критерію результативності досягається задоволенням респонсивною реплікою іллокутивного запиту ініціальної репліки, що у випадку дискурсу виправдання ґрунтується на очікуванні прийняття адресатом (обвинувачувачем) змісту виправдання. У цьому відношенні дискурси з ВВ демонструють тип неефективної взаємодії, оскільки ані з позиції успішності інтенція продуцента обвинувачувального стимулу не співзвучна інтенції продуцента виправдання, ані з позицій результативності іллокуція обвинувачувального стимулу не „відгукується” в іллокуції виправдання (яка мала б бути згодою чи вимушеним прийняттям), а блокується нею.

Крім того, протікання спілкування підпорядковане певному контролю, що відомо під назвою нормативність комунікації. Під нормативністю спілкування розуміється відповідність здійснюваної комунікативної діяльності стандартам/ алгоритмам спілкування, прийнятих у даному соціумі. Комунікативна норма проявляється в орієнтації на цінність і регулятиви, що існують у даній культурі, включаючи етичні норми, а також норми мовні і стилістичні [22; 23; 24].

З точки зору критерію нормативності доречно визнавати нормативними ті дискурси виправдання, що протікають за правилами кооперації і представлені виправданням-поясненням, а ненормативними – що засновуються на принципі суперництва і представлені інвективними формами реагування на обвинувачувальний стимул.

Крім нормативності, для характеристики успішного дискурсу вводять ще й такий параметр, як оптимальність. Запровадження цього поняття обумовлюється необхідністю врахування інтересів й очікувань мовців. Виходячи з принципу кооперації Г. П. Грайса [23], оптимальним вважається той дискурс, у якому інтенції мовця включаються в перлокутивний ефект. У цьому розрізі дискурс обвинувачення-виправдання кваліфікується неоптимальними, оскільки його перлокуція відповідає інтенції продуцента виправдання, проте розузгоджується з намірами продуцента обвинувачувального стимулу.

Таким чином, побутові дискурси виправдання демонструють ті форми інтеракції, у яких ключовим стає фактор міжособистісної взаємодії. Виникнення дискурсів виправдання продиктовано комунікативною потребою мовця (обвинувачуваного) у соціальному контакті й психологічній підтримці, у ході яких першорядним стає обмін невербальною когнітивною інформацією, як відбитком невдоволеного інтенційного стану з причин обвинувачення, і пошук способу переконання адресата (обвинувачувача) у визнанні мотивів дій, що критикуються, неосудливими, нормативними, допустими, тобто аксіологічно позитивними.

Будучи зверненими до грані міжособистісної взаємодії і функціонуючи у просторі фатичної комунікації, дискурс виправдання представляє ті дискурси, якими виражається негативний внутрішньовольовий стан продуцента виправдання, як показник інтенційного стану його самосвідомості на недопуск реалізації наміру обвинувачувального стимулу через

стратегії гармонізації чи дисгармонізації взаємин. За додатковими характеристиками міжсуб'єктної взаємодії дискурс виправдання формує ті дискурси, які є неефективними та неоптимальними; частково успішними і нормативними у разі неконфліктного способу реагування; неуспішними і ненормативними при порушенні продуцентом виправдання принципу ввічливості.

У подальшому уявляється доречним і назрілим дослідити дискурси виправдання з позицій теорії соціальної акомодатії.

Література:

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної девіатології. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2000. – 236 с.
2. Богданов В.В. Коммуникативная компетенция и коммуникативное лидерство // Язык. Дискурс и личность: Межвуз. сб. науч. тр. – Тверь: ТГУ, 1990. – С. 26-31.
3. Винокур Т.Г. Говорящий и слушающий: Варианты речевого поведения. – М.: Наука, 1993. – 171 с.
4. Дискурс іноземномовної комунікації. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – 495 с.
5. Еемерен Ф.Х. ван, Гроотендорст Р. Речевые акты в аргументативных дискурсах. – СПб.: Лань, 1994. – 238 с.
6. Жура В.В. Эмоциональный дейксис в вербальном поведении английской языковой личности (на материале англояз. худ. лит.): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Волгоград, 2000. – 200 с.
7. Гнатковська О.М. Комунікативні інтенції експресивних «Я-висловлень» у сучасному англomовному дискурсі // Наукові записки національного університету «Острозька Академія». – Серія «Філологічна». – Вип. 13: Міжкультурна комунікації: мова-культура-особистість. — Острог, 2010. — С. 115-120.
8. Карасик В.И. Язык социального статуса. – М.: ИТДГК “Гнозис”, 2002. – 333 с.
9. Касенкова Т.Н. Языковые стратегии как модуляции перспективы языкового отображения мира: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. – Краснодар, 2000. – 180 с.
10. Ключев Е.В. Речевая коммуникация. – М: Приор, 1998. – 224 с.
11. Кузнецова Н.Н. Об одном приеме манипулирования коллективным сознанием // Стратегии коммуникативного поведения: Материалы докл. Междунар. науч. конф. – Минск: МГЛУ. – 2001. – Ч.1. – С. 122-124.
12. Куницына В.Н., Казаринова Н.В., Погольша В.М. Межличностное общение. Учебник для вузов. — М.-СПб.: “Питер”, 2003. — 543 с.
13. Леонтьев А.А. Психология обучения. – Тарту: Тартус. ун-т, 1974. – 218 с.
14. Макаров М.Л. Анализ дискурса в малой группе. – Тверь: ТГУ, 1995. – 82 с.

15. Максимова С.Э. Регулятивная функция междометных реплик в диалоге: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Тверь, 2000. – 189 с.
16. Матюхіна Ю.В. Розвиток системи фатичної метакомунікації в англійському дискурсі XVI-XX ст.: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04/ Харк. нац. ун-т імені В.Н. Каразіна. — Харків, 2004. – 18 с.
17. Мирошников Ю.И. Аксиологическая концепция социокультурной коммуникации: Автореф. дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.13/ Екатеринбургск. гос. ун-т. – Екатеринбург, 2000. – 33 с.
18. Піщікова К.В. Стратегії домінування в аргументативному дискурсі: гендерний аналіз (на матеріалі англ. мови): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Харк. нац. ун-т імені В.Н. Каразіна. – Харків, 2003. – 19 с.
19. Попова В.П. Средства выражения модального значения „волеизъявления” в англ. и рус. языках: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. – Краснодар, 2000. – 148 с.
20. Шевченко І.С. Прагматичні прояви Я-Концепції мовця у дискурсі // Вісник Харківського національного університету. – Серія: Романо-Германська філологія. – Харків: Видавничий відділ ХНУ, 2001. – № 537. – С. 11-16.
21. Шейнов В.П. Манипулятивное общение как источник конфликтов // Стратегии коммуникативного поведения: Материалы докладов Междунар. науч. конф. – Минск: МГЛУ, 2001. – Ч.1. – С. 152-155.
22. Abdesslem H. Politeness Strategies in the Discourse of Drama: A Case Study // Journal of Literary Semantics. – 2001. – Vol. 30, № 1. – P. 111-138.
23. Grice H.P. Logic & Conversation // Pragmatics. – New York & Oxford: Oxford Univ. Press, 1991. – P. 305-316.
24. Rees-Miller J. Power, Severity & Context in Disagreement // Journal of Pragmatics. – 2000. – Vol. 32, № 8. – P. 1087-1111.
25. Sager S. F. Sprache und Beziehung, Linguistisch Untersuchungen zum Zusammenhaug von sprachlichen Kommunikation und zwischenmenschlicher Beziehung. – Tübingen: Niemeyer, 1981. – 488 S.
26. Tsui A.B.M. English Conversation. – Oxford: Oxford University Press, 1995. – 298 p.